

Стаття надійшла до редакції 7.11.2016 р.

УДК 811.161.2'28

Леся Гапон

(Тернопільський комунальний науково-методичний
центр науково-освітніх інновацій і моніторингу)

НАПРЯМКИ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО

У статті подано огляд основних досягнень Ярослава-Богдана Рудницького у сфері дослідження українських діалектів. Визначено основні напрями діалектологічних досліджень ученого.

Ключові слова: діалектологія, українські говори, говірка, карпатські говори, Львівський говір, мішані говори, ізофони.

Леся Гапон. НАПРАВЛЕНИЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЯРОСЛАВА РУДНИЦКОГО

В статье сделан обзор основных достижений Ярослава-Богдана Рудницкого в исследовании украинских диалектов. Определены главные направления диалектологических исследований Ярослава Рудницкого.

Ключевые слова: диалектология, украинские говоры, карпатские говоры, Львовский говор, смешанные говоры, изофоны.

Lesia Hapon. J. RUDNYTSKY'S MAIN DIALECT RESEARCH

This article presents the review of J. Rudnytsky's achievements in researching of Ukrainian dialects. The main tendencies and results of Ukrainian dialectology research by J. Rudnytsky are defined.

Key words: dialectology, Ukrainian dialects, subdialect, Carpathian dialect, Lviv dialect, mixed dialects, isophones.

Ярослав-Богдан Рудницький, відомий славіст діаспори, автор першого «Етимологічного словника української мови», зробив значний внесок у розвиток українського мовознавства ґрунтовними працями з лексикографії, ономастики, історії української літературної мови, діалектології, соціолінгвістики. Діалектологічний напрямок наукової діяльності вченого визначився насамперед за збігом обставин. У той час при кафедрі української філології Львівського університету, де навчався майбутній мовознавець, а також у рамках діяльності семінару з «руської» (української) філології розгортається вивчення діалектів української мови, до якого долучився і молодий учений Я. Рудницький.

Окремі питання, пов'язані з особистістю Ярослава Рудницького і його внеском в українське мовознавство, розглядалися у студіях українських науковців З. Бичка, С. Гірняк, Я. Дзири, Г. Дідківської, Р. Зорівчак, Г. Мацюк, Н. Мартинишин, Г. Шміло, В. Шендеровського. У їхніх працях висвітлено основні віхи життя вченого, його наукову і громадсько-політичну діяльність. Діалектологічні напрацювання канадського українця лише принагідно згадувалися в роботах із загальних проблем діалектології С. Бевзенка, М. Лесіва, С. Вакульчук. Характеристиці Ярослава-Богдана Рудницького як дослідника українських говорів присвячена лише одна спеціальна лінгвістична розвідка З. Бичка, тому об'єктом нашого вивчення є всебічний і об'єктивний аналіз напрямків діалектологічних досліджень Ярослава-Богдана Рудницького.

Мета статті – установити внесок відомого лінгвіста діаспори у розвиток української діалектології та показати актуальність його праць як для мовознавців свого покоління, так і для наступників.

Діалектологічні дослідження Я. Рудницького стосуються таких основних питань, як діалектне членування української мови і основні риси діалектних угруповань; визначення меж поширення українських говорів, дослідження окремих південно-західних діалектів, характеристика географічного поширення дериватів із суфіксами **-ище**, **-исько**, **-сько** в українських говорах у плані синхронії та діахронії, вивчення Львівського міського говору.

Вагоме місце серед цих проблем займає питання діалектної диференціації української мови, висвітлене в працях Ярослава Рудницького «Українська мова та її говори» (1937 р.) та «Нарис української діалектології» (1946 р.). Автор уживає терміни «говірка», «говір», «діалектна група» чи «наріччя» в їх традиційному значенні, не використовуючи термін «діалект». Учений не лише розглядає фонетичні, граматичні, лексичні відмінності між наріччями та говорами, а й визначає основні мовно-соціальні чинники, що мали вплив на просторове розмежування мови. Власне мовним фактором, найважливішим, на думку Рудницького, є тенденція до наслідування, за його термінологією, «гін до наслідування» [13, с. 30]. Прикладом реалізації цієї тенденції є поява голосних **е**, **і** після м'яких приголосних у бойківському говорі, найголовнішою рисою якого є збереження чистого звука **а** в цій позиції, наприклад: *сяду*, *зять*. Вимова *седу*, *зеть* тощо зумовлена, як вважає учений, «тим, що важливіші культурно-економічні осередки знаходяться на терені наддністрянських говірок, а селяни з Бойківщини, що мусять ці осередки відвідувати, наслідують їхній говір» [13, с. 30].

Услід за І. Зілинським, учений виділяє в межах української мови два наріччя – південне й північне, головною відмінністю між якими вважає розвиток ікання, яке не залежить від наголосу, на південних теренах і збереження давніх **о**, **е** в ненаголошеній позиції і перехід їх у дифтонги в наголошеній – у північних говорах. Крім цієї риси, науковець називає ще різну рефлексію **ѣ**, зміну **ѣ** носового в **а** у південних і залежність зміни від наголосу в **а** та **е** в північних діалектах, закінчення іменників другої відміни у давальному відмінку однини, повні і усічені форми прикметників чоловічого роду в називному відмінку однини [13, с. 31-32].

У південноукраїнському наріччі, у свою чергу, виділялись ще дві групи говорів – південно-західна і південно-східна, тому діалектне членування української мови тут сприймається як тричленне. Ці дві групи говорів південного наріччя – західна й східна протиставлялись Я. Рудницьким на основі фонетичних, морфологічних і синтаксичних відмінностей, а також різниці в наголошуванні різних частин мови [13, с. 32].

Подібне членування української мови спостерігається і в матеріалах «Атласу української мови», і на сучасному етапі розвитку української діалектології. Три сучасні українські наріччя визначаються сукупністю фонетичних, граматичних і лексичних рис. В історичному плані між собою співвідносні північне і південно-західне наріччя. Усі північні та більшість південно-західних говорів є старожитніми. Південно-східне наріччя дослідники кваліфікують як новостворене. Кожне наріччя складається з окремих діалектів, що в свою чергу поділяють на ще менші – говірки [1, с. 56–57; 4, с. 17].

Розглядаючи територіальне розміщення говорів, Я. Рудницький виділяє в кожному наріччі і групі говорів окремі діалекти. Північноукраїнська група говорів має у своєму складі, на думку лінгвіста, три головні підгрупи: східно-поліську, середньо-поліську і західно-поліську. Південно-західну групу говорів Я. Рудницький поділяє на такі говори: 1) карпатські: а) лемківський; б) бойківський; в) гуцульський; 2) наддністрянські (опільські); 3) надсянські; 4) покутсько-буковинські; 5) подільські; 6) південно-волинські [13, с. 36-37]. Як зазначає мовознавець, південно-західна група говорів надзвичайно строката і сильно здиференційована. Причину цього явища він убачає в її давності на цих теренах і відокремленості [13, с. 37].

Серед південно-східної групи говорів автор виділяє полтавський та південно-київський діалекти, що лягли в основу нової української літературної мови.

Як бачимо, Я. Рудницький, як і І. Зілинський, гуцульський говір відносив до карпатських, тоді як у сучасному членуванні цей східнокарпатський говір за своїми лінгвальними рисами

входить до галицько-буковинської групи. Не виділяв також автор «Нарису української діалектології» середньозакарпатських діалектів, а в системі південно-східної групи говорів назвав лише найважливіші: полтавський та південно-київський, оцінюючи їх як основу нової української літературної мови [13, с. 38; 11, с. 28].

В історії вітчизняного мовознавства Я.-Б. Рудницький уперше звернув увагу на перехідні, мішані діалектні утворення. Мовознавець зауважує, що лише частина північноукраїнських говорів «зберегла чистий тип цієї групи, на південній її частині дуже сильно позначився вплив південно-українських говорів» [11, с. 39]. Тому перехідними є говори на північній основі з деякими рисами південного наріччя.

Роботи ученого «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935 р.), «Про межі західноукраїнських діалектів» (1937 р.), «Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938 р.) присвячені вивченню питань визначення меж розповсюдження українських діалектів.

Заслугують на увагу дослідження Я. Рудницьким окремих південно-західних діалектів, насамперед бойківських. Ярослав Рудницький, услід за Софією Рабій, убачає західну межу Бойківщини в долині річки Солинки [6, с. 79], а бойківські говірки займають простір між Солинкою (притокою Сяну) і Цирохою (притокою Лаборця) на заході і між річками Лімниця (притокою Дністра) і Тересвою (притокою Тиси) на сході [14, с. 79]. Сучасники мовознавця відносили бойківський говір до південно-східної групи карпатських говорів з рухомим наголосом [6, с. 80]. Крім бойківського, до карпатоукраїнських діалектів зараховують лемківський, гуцульський і покутсько-буковинський діалекти [14, с. 8-9].

Як дослідник окремих українських південно-західних діалектів, Я. Рудницький опирався на певні методологічні засади, а саме: системність у підході до аналізу, власноручно зібрані експедиційним шляхом матеріали, наявність діалектологічних записів для точної характеристики фонетичної системи говору та вимови звуків.

Праця Я. Рудницького «Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» була першою спробою виявити ізоглоси окремих мовних явищ, що проходять північним кордоном Бойківщини. Діалектологічний матеріал охоплює 67 карпатських і прикарпатських сіл, віддалених одне від одного на 1-15 кілометрів. У статті представлено детальний опис фонетичної системи однієї з бойківських говірок.

Предметом уваги вченого було бойківсько-надсянсько-наддністрянське пограниччя. У статті «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» мовознавець констатує неоднаковість поглядів на мовну межу Бойківщини, аргументуючи цю різноманітність недостатньою кількістю монографічних праць із проміжних діалектних територій (бойківсько-лемківських і бойківсько-наддністрянських), так і неналежною увагою діалектологів до вивчення перехідних чи мішаних говорів. Тому він у своїй розвідці досліджує таку перехідну смугу бойківського й наддністрянського говорів на прикладі говірки села Стара Ропи (Стара Сіль) на Самбірщині. Детально аналізуючи фонетичні особливості цієї говірки, Я. Рудницький знаходить в ній мовні риси, спільні з бойківським говором та найближчими наддністрянськими говірками. Оскільки таких спільних рис більше з наддністрянським говором (9 порівняно з 5 бойківськими), то цілком логічно автор визнає «староропську говірку за мішану бойківсько-наддністрянську говірку з перевагою наддністрянських мовних рис» [8, с. 12]. Діалектолог приходить до висновку, що говірка села Старої Ропи лежить на терені мішано-перехідних говорів від бойківського до наддністрянського. Ця говірка в своїй основі має бойківські мовні риси, які витісняються наддністрянськими, тому, на думку Я. Рудницького, північна межа чистого бойківського говору повинна проходити нижче на південь від цього села [8, с. 13-14].

Внесок мовознавця у дослідження бойківських говірок залишається вагомим і на сучасному рівні української діалектологічної науки, а записи, представлені в монографії, є свідченням живого мовлення цього регіону першої половини ХХ ст.

Сучасні діалектологи вважають Я. Рудницького дотичним до вивчення і наддністрянського говору. Наприклад, С. Бевзенко, перераховуючи дослідників цього говору, серед багатьох імен називає прізвище канадського українця: «Першим виділив наддністрянські говірки

Я. Головацький. Своє слово про наддністрянський говір потім сказали І. Зілинський, К. Дейна, М. Наконечний, Я. Рудницький, Ф. Жилко, Д. Бандрівський та інші» [1, с. 117]. У монографії «Українська мова та її говори» Ярослав Рудницький обмежує наддністрянський діалект на сході рікою Серет, а територію між Серетом і Збручем відносить, за тодішньою традицією, до подільського говору [13, с. 37]. Ареал поширення наддністрянського говору, названий автором, в основному збігається із сучасним позначенням території, яку цей діалект займає. Однак найновіші студії засвідчують невиправданість віднесення говорів на території між ріками Серет і Збруч до подільських [4, с. 75]. У монографії Ярослава Рудницького натрапляємо на термін «опільські говори» [13, с. 44].

Крім регіонального, знаходимо у діалектологічних працях лінгвіста і ареальний аспект дослідження. Так, у роботі «Наростки **-ище**, **-исько**, **-сько**» Я. Рудницький розглядає географічне поширення дериватів із суфіксами **-ище**, **-сько**, **-сько** в українських говорах в плані синхронії та діахронії. Аналіз апелятивної та пропріальної лексики дозволив автору визначити ареали поширення даних суфіксів. За його висновками, «у південно-західних говорах зустрічаємо один побіч одного наростки **-ище**, **-исько** (місцями з перевагою одного, то знову другого наростка), у південно-східних виключно наросток

-ище» [12, с. 21]. Північно-українські говори за поширенням названих афіксів поділяються на західну частину, де суфікси **-ище**, **-исько** вживаються паралельно, та східну - з виключним застосуванням суфікса **-ище**. Як бачимо, за результатами дослідження Я. Рудницького, весь українську мовну територію можна поділити відповідно до використання суфіксів **-ище**, **-исько** на західну і східну його частину. Суфікс **-сько** у функції нейтрального іменникового форманта відомий усім українським говорами, а в аугментативній функції – притаманний надсянському, лемківському, частково наддністрянському говорами [12, с. 21]. Автор розглядає ці суфікси на широкому загальнослов'янському фоні, зіставляючи їх функціонування в різних слов'янських мовах, звертаючи увагу на їх походження та генетичні зв'язки.

Варто зазначити також ґрунтовне ознайомлення Я. Рудницького з усіма тогочасними діалектологічними дослідженнями подібного чи дотичного діалектного матеріалу, чітку аргументацію своєї точки зору. Всі діалектологічні розвідки вченого демонструють системний підхід до мовних явищ, лінгвістичний аналіз конкретного діалектного матеріалу супроводжується висновками узагальнювального характеру.

Важливою частиною діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького була праця «Львівський український міський говір (Знесіння)» («Lemberger Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)»), написана німецькою мовою і опублікована в 1943 році, у 1952 році побачило світ друге її видання. За словами Юрія Шевельова, «це була перша в українському мовознавстві спроба дослідити діалект великого міста» [10, с. 183].

Аналіз праці Я. Рудницького «Львівський український міський говір (Знесіння)» дав можливість зробити висновок, що Львівський говір у своїй основі поєднував українську та польську мовні стихії, причому у лексиці переважав польський елемент, а у граматиці – український. Значний вплив на мову міста мав злодійський (батарський) жаргон, а також іноземні мови «галицького Вавілоу» (німецька, ідиш, угорська) [5, с. 305].

При дослідженні граматичної структури українського говору м. Львова учений обмежився говіркою однієї північно-західної частини міста – Знесіння, що відображено в назві праці. Незважаючи на це свідоме обмеження об'єкта дослідження, мовознавець робить узагальнений висновок щодо всього львівського діалекту, який, на його погляд, є результатом співіснування «різних говіркових систем, об'єднаних тільки деякими спільними прикметами в ділянці звуків, словотвору та головно – лексики» [10, с. 181].

Автор зазначає про тісний зв'язок Львівського діалекту із сусідніми сільськими говорами, що, на його думку, зумовлено тривалим рухом населення: «...через приплив сільського населення до міста, з одного боку і, з іншого боку, через спорадичний, проте постійний контакт цього сільського населення із своїм містом у політико-адміністративному, конфесійному, економічному і промисловому (ремісничому) плані» [16, с. 95].

Особливістю Львівського українського говору діалектолог вважає вплив на нього польської мови на різних структурних рівнях і пряме, а також опосередковане запозичення слів із німецької мови, що безпосередньо впливає з культурно-історичного минулого міста.

Я. Рудницький брав також участь у виданні українських діалектних текстів (1940 р.). Потрапивши в умови канадської еміграції, учений продовжив працю на теренах української діалектології. Він методично записував і досліджував зразки діалектного мовлення українських емігрантів, про що свідчать його публікації: «Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954 р.), «Матеріали до українсько-канадської фольклористики і діалектології» (1956 р.), «Фонологічні нововведення в канадійському діалекті української мови» (1961 р.). Подібно до А. Кримського, який поєднував у своїх працях досвід мовознавця, зокрема діалектолога, з фольклористичною діяльністю, Я. Рудницький видав 4 томи «Матеріалів до українсько-канадської фольклористики і діалектології» (1956 р., 1958 р., 1960 р., 1963 р.) [13], а також низку статей.

Як бачимо, діалектологічні напрацювання Ярослава-Богдана Рудницького були основою для подальших досліджень українських говорів. Важливе значення для української діалектології мають праці Я. Рудницького з вивчення окремих говорів південно-західного наріччя, зокрема бойківських. Така зацікавленість мовознавця зумовлена як специфікою самого говору – одного з архаїчних українських говорів, так і загальним інтересом до діалектів карпатської групи з боку діалектологів Львівської школи. Тут увага автора насамперед була спрямована на визначення меж цього діалекту, його зв'язків із сусідніми говорами.

Знаходимо у діалектологічних працях лінгвіста і ареальний аспект дослідження дериватів із суфіксами **-ище**, **-исько**, **-сько** в українських говорах з погляду синхронії та діахронії.

Незаперечною заслугою діалектолога є дослідження міських діалектів. Я. Рудницький був першим у вивченні міського говору Львова, структуру якого описав на основі говірок Львівського передмістя Знесіння. У праці «Львівський міський говір (Знесіння)» подано детальний його опис на всіх структурних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному. Львівський український говір досліджується в роботі у зіставленні з усім діалектним оточенням міста, що дає змогу вченому чітко виявити і прокоментувати його особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа. – 1980. – С. 56–57.
2. Бичко З. Ярослав Рудницький знаний дослідник українських діалектів / З. Бичко // Мова у слов'янському культурному просторі : Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23–25 травня 2002 року. – Умань : Графіка, 2002. – С. 9–12.
3. Вакульчук С. Українські діалекти у дослідженнях польських лінгвістів (I пол. XX ст.) [Електронний ресурс] / С. Вакульчук. – Режим доступу: <http://www.uk.x-pdf.ru/5jazykoznanie/1432575-1-vakulchuk-asp-institut-ukrainskoi-movi-nan-ukraini-ukrainski-dialekti-doslidzhennyah-polskih-lingvistiv-i-pol.php> – (дата звернення: 14.08.2016).
3. Дідківська Г. Професор Рудницький – мовознавець і патріот / Г. Дідківська // Дивослово. – 2002. – № 7. – С. 58.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990. – 169 с.
5. Мовна М. Книга Олекси Горбача «Арго в Україні» як джерело вивчення львівської говірки першої третини ХХ ст. [Електронний ресурс] / М. Мовна // Вісник Львівського університету. – Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2008. – Вип. 3. – С. 302–307. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2008_3_246 – (дата звернення: 14.08.2016).
6. Рабій-Карпинська С. Діалект бойків (фонетика і морфологія) / С. Рабій-Карпинська // Бойківські говірки: збірник статей. – Перемишль, 2011. – С. 78–97.
7. Рудницький Я. Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1938. – № 9. – С. 92–99.
8. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – 1935. – Ч. 6. – С. 9–14.
9. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1936. – Ч. 7. – С. 6–9.

10. Рудницький Я. Львівський говір / Я. Рудницький // Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью-Йорк: Червона калина, 1953. – С. 179–183.
11. Рудницький Я. Нарис української діалектології / Я. Рудницький. – Авгсбург, 1946. – 181 с.
12. Рудницький Я. Наростки **-ище, -исько** в українській мові / Я. Рудницький. – Друге видання. – Вінніпег: Накладом УВАН, 1967. – 64 с.
13. Рудницький Я. Українська мова та її говори / Ярослав Рудницький. – Третє справлене й поширене видання. – Вінніпег : Товариство Плекання Рідної Мови, 1965. – 116 с.
14. Nakonetschna H. Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch) / H. Nakonetschna, J. B. Rudnyčkyj. – Berlin, 1940. – 100 s. – (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität).
15. Rudnicki J. B. Kilka izofon ze wschodnich obszarów Bojkowszczyzny / J. B. Rudnyckyj // Lud Słowiański. – T. IV. – Kraków, 1938.
16. Rudnyčkyi J. B. Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja) / J. B. Rudnyčkyj. – Leipzig Otto Harrassowitz, 1943. – 195 s. – (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität Berlin ; Nr. 11).

Стаття надійшла до редакції 6.10.2016 р.

УДК 811.161.2'42

Тетяна Гарлицька

(Криворізький державний педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»)

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МІСЬКОГО МОВЛЕННЯ НА ТЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ С. ЖАДАНА

У статті розглядаються соціолінгвістичні особливості нелітературних лексико-фразеологічних одиниць у прозових творах С. Жадана, які є віддзеркаленням мови сучасного міста. Розмовні лексико-фразеологічні елементи класифікуються за семантичними групами та соціальними стратами; аналізується їх функціональне призначення та основні тенденції розвитку.

Ключові слова: мова міста, форми існування мови, жаргон, сленг, соціальні страти.

Татьяна Гарлицкая. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ГОРОДСКОЙ РЕЧИ
НА ФОНЕ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С. ЖАДАНА

В статье рассматриваются социолингвистические особенности нелитературных лексико-фразеологических единиц в прозаических произведениях С. Жадана, которые отображают язык современного города. Разговорные лексико-фразеологические элементы классифицируются за семантическими группами и социальными стратами; анализируется их функциональное назначение и основные тенденции развития.

Ключевые слова: язык города, формы существования языка, жаргон, сленг, социальные страты.

Tetiana Harlytska. SOCIOLINGUISTIC PARAMETERS OF CITY LANGUAGE ON THE
BACKGROUND OF S. ZHADAN'S PROSAIC TEXTS

The article deals with sociolinguistic peculiarities of unliterary lexico-phraseological units in the S. Zhadan's prosaic texts, which demonstrate the language of the modern city. Colloquial lexico-phraseological elements are classified according to their semantic groups and social strata; their functional role and the main tendencies of development are also analyzed here.

Key words: city language, language forms existing, jargon, slang, social strata.